

TOESTAND EN ONTWIKKELINGEN OP DE VLAAMSE ARBEIDSMARKT

Hoofdstuk 1

Francis Holderbeke

1 *Inleiding*

Bij het schrijven van een samenvattende conclusie van een nieuw Jaarboek is het altijd goed even terug te grijpen naar het vorige besluit, al is het maar om de vastgestelde ontwikkelingen in een breder perspectief te plaatsen. Maar ook het verder borduren op de toen aangehaalde knelpunten – ondanks de globaal gunstige omgeving blijven de structurele problemen aanwezig – komt de continuïteit ten goede.

In de vorige editie stond de ommekeer op de arbeidsmarkt, met een versnelling van zowel de werkgelegenheidscreatie als de werkloosheidsdaling, centraal in de conjuncturele analyse. De werkgelegenheid was in 1998 immers vrij sterk toegenomen en mede hierdoor bedroeg de werkloosheidsdaling bijna het dubbele van deze in het vorig jaar. Maar anderzijds waren er op basis van de structurele arbeidsmarktkenmerken bedenkingen over de dualisering op de arbeidsmarkt, die niet enkel blijkt uit de zeer ongelijke werkloosheidsrisico's, maar ook uit de toen nog sterk toegenomen uitstoot van laaggeschoolden. En ook anno 2000 blijft het de vraag of de bijna uitzonderlijke periode van hoogconjunctuur en het toch uitgebreide arsenaal activeringsmaatregelen erin zullen slagen de sociaal-economische kloof zo niet te dichten dan toch zeker iets te verkleinen. Men mag er zich dan al bij neerleggen dat deze kennis- en dienstensamenleving niet iedereen meer een voltijdse job gedurende de hele loopbaan (laat staan bij dezelfde werkgever) kan bezorgen, alle cijfers en analyses wijzen er steevast op dat ook dit een halve waarheid is die selectief is in haar bereik. De ongelijke verdeling van loonarbeid, van werk maar ook van inkomen, begint al onmiddellijk bij de arbeidsmarktintrede van de schoolverlaters, neemt in de loop van het beroepsactieve leven nog toe, met een maximale werkzaamheid bij de hooggeschoolde dertigers en veertigers maar een toenemend werkloosheidsrisico voor de minder geschoolden, en culmineert in een sterk gepolariseerd loopbaaneinde met blijvend intense, vervroegde arbeidsuitstoot bij de laag- of minder gekwalificeerden en hoge werkzaamheid bij de geschoolde beroepsgroepen.

Zelfs wanneer ook de komende jaren de economie en de arbeidsmarkt op een hoog niveau blijven presteren als gedurende de laatste jaren, dan nog zal de sociaal-economische kloof diepe sporen nalaten in alle arbeidsmarktindicatoren. De situatie aan de onderkant van de arbeidsmarkt is de laatste jaren iets verbeterd en ongeveer een tweederde meerderheid van de beroepsbevolking ondervindt gedurende het grootste deel van de beroepsloopbaan wellicht weinig of geen problemen bij het verwerven van arbeid en inkomen. Maar voor de meerderheid aan de onderkant betekent een onvolledige loopbaan – tengevolge van een moeilijke intrede, onvrijwillige deeltijdse of tijdelijke arbeid, regelmatige of langdurige werkloosheid, gedwongen vervroegde inactiviteit – niet alleen een achterstand op het vlak van de actuele arbeids- en inkomenssituatie, maar ook op het vlak van het latere inkomenspotentieel en de toekomstige bestaanszekerheid. Het verder verdwijnen van het kostwinnersmodel heeft de sociale ongelijkheid geenszins gecorrigeerd. Integendeel, de inkomenskloof tussen de meer en minder geschoolde gezinnen, waarin beide partners een min of meer gelijkaardig kwalificatieprofiel hebben (homogamie-principe), is er alleen maar groter op geworden door de eveneens sterk ongelijke verdeling van het arbeidsvolume bij de vrouwen. Laag- (en middengeschoolde) vrouwen participeren immers (veel) minder en zijn meer uitkeringsafhankelijk dan hooggeschoolde vrouwen.

2 *Regionale verschillen*

2.1 *Vlaanderen in Europees perspectief*

Vlaanderen heeft de laatste jaren weinig van de achterstand op het vlak van de activiteitsgraad (66% in 1999) tegenover de Euro-gemiddelden (bijna 69% voor Euro-15 en 70,5% voor Euro-3) kunnen goedmaken. De verklaring is inmiddels ingeburgerd: de steeds latere intrede van jongeren en de blijvend vroege uitstroom van 50-plussers blokkeert een substantiële toename, zelfs al blijft de vrouwelijke participatie stijgen. Dit is anders voor de werkzaamheidsgraad (bijna 63%) die sinds 1996 met bijna 2 ppn. toegenomen is door de aanhoudende werkgelegenheidsgroei. Het verschil met het gemiddelde van de buurlanden (64% voor Euro-3) is gereduceerd tot 1 ppn., terwijl Euro-15 met gemiddeld 62% zelfs al iets lager ligt. Een relatief lage activiteitsgraad en een vrij hoge werkzaamheidsgraad impliceren een eerder lage werkloosheidsgraad. Met iets meer dan 5% werkzoekenden (op basis van de beperkende ILO-werkloosheidsdefinitie) onder de beroepsbevolking bevindt Vlaanderen zich in het koppeloton van de Europese regio's.

Maar toch richt Europa in het jongste Vooruitgangsrapport nog steeds zijn pijlen op de relatief zwakke arbeidsmarktprestaties van België. En hoewel Vlaanderen op vlak van de kern-indicatoren (veel) beter scoort dan Wallonië en Brussel, zijn zeker twee van de vier opgesomde uitdagingen ook van toepassing op Vlaanderen. Dit geldt zeker voor de verhoging van de werkzaamheidsgraad bij de 50-plussers, die in Vlaanderen 10 ppn. lager ligt dan de Euro-gemiddelden. Ook de vermindering van de langdurige werkloosheid verloopt vrij traag, hoewel Vlaanderen met 49% langdurige werkloosheid het Euro-3 gemiddelde (45%) benadert. De derde uitdaging, een verdere expansie van de dienstensectoren, is nauwelijks aan Vlaanderen besteed vermits enkel de sector van de bedrijfsdiensten iets zwakker uitgebouwd is.

Tenslotte is het verkleinen van de verschillen tussen de beroepsactieve mannen en vrouwen wel een belangrijk strijdpunt, maar dit verdient toch enkele nuances. De vrouwelijke werkloosheidsgraad ligt wel anderhalve keer hoger dan de mannelijke maar naar Europese normen (beide Euro-gemiddelden bedragen ongeveer 11%) ligt ze behoorlijk laag (minder dan 7%). De extreme wanverhouding tussen mannen en vrouwen op het vlak van deeltijdarbeid is wel 'typisch Vlaams', maar heeft alles te maken met de blijvende afwijzing van deze arbeidsvorm door de Vlaamse mannen. De vrouwen hebben op dit terrein in de loop van de jaren '90 meer dan hun werk gedaan en verdeeld zodat ze inmiddels veel meer deeltijds werken (41%) dan gemiddeld in de lidstaten van de Europese Unie (34%).

2.2 Ook subregio's verschillen

Sinds enige jaren kent België, als open economie mee profiterend van de gunstige mondiale ontwikkeling, een behoorlijk economisch klimaat met als gevolg een toenemende economische groei, van slechts 1% in 1996 tot wellicht minstens 3,5% in het jaar 2000. Een constante hierbij zijn de regionale verschillen tussen de drie gewesten, waarbij Vlaanderen beter presteert dan de andere gewesten op vlak van investeringen, export en economische groei. Zoals juist geschetst, resulteert dit in gunstigere arbeidsmarktindicatoren. Dit neemt niet weg dat er ook in Vlaanderen regionale verschillen bestaan met sterk, matig of zelfs zwak presterende subregio's. Wanneer we rekening houden met de vier door Europa aangehaalde knelpunten op de arbeidsmarkt, dan zijn Limburg en Turnhout relatieve probleemgebieden. Met weinig langdurige werkloosheid, een hoge werkzaamheidsgraad en een relatief beperkte ongelijkheid tussen mannen en vrouwen presteren de Vlaams-Brabantse gemeenten in het licht van de recente Europese uitdagingen doorgaans vrij goed.

3 *Globale ontwikkelingen*

3.1 ■■ *Daling werkloosheid, toename inactiviteit*

Ondanks deze subregionale diversiteit is het globale bilan van de voorbije jaren vrij positief voor Vlaanderen. Zelfs de tijdelijke conjuncturele inzinking rond de jaarwisseling 1998-1999, die eventjes dreigde te versterken door de dioxinecrisis, heeft weinig of geen remmende invloed gehad op de jaar na jaar sterker geworden werkloosheidsdaling. Na de eerste 'dubbele krimpcijfers' van 1998 is het jaar 2000 het derde opeenvolgende dat de officiële arbeidsreserve met meer dan 10% afneemt. Op basis van het geraamde jaargemiddelde van iets minder dan 170 000 niet-werkende werkzoekenden betekent dit zelfs de sterkste procentuele daling (-12%) sinds eind jaren '80. Hierdoor ligt het werkloosheidspeil zelfs iets lager dan in 1990, het vorige laagste niveau van de afgelopen 20 jaar.

Terwijl de eerste jaren de werkloosheidsdaling grotendeels het gevolg was van de uitschrijving en inactivering van specifieke categorieën werklozen, is dit sinds 1998 minder het geval. Maar toch was ook de daling met 22 000 eenheden in de loop van 1999 voor de helft het gevolg van schorsingen op basis van artikel 80 en van de uitschrijving van oudere werklozen. Deze cijfers wijzen op de blijvend moeizame reïntegratie van de zeer langdurig en oudere werklozen. Doorheen het doorgaans rooskleurige verhaal over de ontwikkelingen op de Vlaamse arbeidsmarkt blijft dit één van de oranje knipperlichten. De officiële werkloosheidsgraad mag dan in de loop van 2000 gedaald zijn tot ongeveer 6,5% van de beroepsbevolking, verder zal blijken in welke sterke mate het werkloosheidsrisico ongelijk verdeeld is.

Een andere component van de werkloosheidsdaling de laatste twee jaren is de zeer sterke uitbreiding van de diverse stelsels van loopbaanonderbreking. Vooral de deeltijdse loopbaanonderbreking is in volle expansie met een jaarlijkse toename van gemiddeld meer dan 8 000 personen. Er is dus een duidelijke toename van de vraag naar een tijdelijke afbouw van de arbeidsprestaties, die ook blijkt uit andere gegevens. De jaarlijkse NIS-Enquête naar de Arbeidskrachten wijst op een steile toename (bijna verdrievoudiging) van het aantal werknemers dat een tijdje (minstens een week) afwezig is tengevolge van ondermeer ziekte, de sterkst toegenomen oorzaak, en vakantie.

In beide gevallen zou dit kunnen wijzen op de nefaste gevolgen van het stresserende werkritme waardoor mensen om gezondheidsredenen een tijdje afhaken of buiten de normale vakantieperioden een uitweg zoeken in een korte vakantie. Ondanks de globaal stijgende activiteitsgraad, door de nog steeds toenemende maar meer en meer deeltijdse participatie van de vrouwen, zijn zowel de explosieve toename van de loopbaanonderbreking en de tijdelijke afwezigheden van het werk als het blijvend hoge niveau van de vervroegde uit-

stroom belangrijke signalen. Een steeds groter deel van de werkende beroepsbevolking heeft enerzijds om zeer uiteenlopende redenen de behoefte aan korte pauzes of een meer langdurige, gedeeltelijke of volledige afbouw van de arbeidsprestaties, maar anderen worden ook 'gedwongen' tot tijdelijke of zelfs definitieve, vervroegde inactiviteit. Zeker tegen de achtergrond van het immer opduikende debat over de eindeloopbaan in het algemeen en de (brug)pensioenleeftijd in het bijzonder, zal men moeten blijven zoeken naar formules om de druk op het beroepsleven tenminste tijdelijk te verlichten. Wil men de toenemende vlucht van 'zittende' werknemers uit het arbeidsproces kanaliseren, moeten er nog meer aantrekkelijke regelingen gevonden worden die het mogelijk maken op een soepele manier de verschillende levenssferen (loonarbeid, thuisarbeid, vrije tijd, onderwijs en vorming of het levenslang leren) op elkaar af te stemmen. Het lijkt contradictorisch, maar dit kan ook een remedie zijn tegen de aanzwellende stroom van (signalen over) knelpunten in de arbeidsvoorziening. Bovenop de conjuncturele druk op de arbeidsreserve leiden de talrijke vormen van tijdelijke inactiviteit van werkenden wellicht tot een versterking van de rekruteringsproblemen. Om de activiteitsgraad verder te verhogen, niet enkel door oudere werknemers langer aan het werk te houden en niet-beroepsactieven te activeren maar ook door de (meer dan) voltijds werkenden in het arbeidsproces te houden, zal de loopbaan in de toekomst anders georganiseerd moeten worden. Er is een limiet aan de concentratie van het grootste deel van het te presteren arbeidsvolume tijdens de volledige loopbaan, zoals nu gebeurt op de middelbare leeftijdsjaren (tussen 25 en 49/54). Na de geleidelijke uitdoving van het kostwinnersmodel vormt de herziening van het huidige loopbaanmodel, met een zeer late intrede, een maximale en continue productiviteit op middelbare leeftijd, veelal resulterend in een vervroegde, gedwongen uitstoot of een nijpende 'pensioendrang', een nieuwe uitdaging.

3.2 ■ ■ *Versnellende jobgroei afgeremd*

De vrij sterke toename van de totale arbeidsvraag (loontrekkenden en niet-loontrekkenden samen) sinds 1995 heeft zich ook in 1999 doorgezet. De werkgelegenheidsgroei is echter iets zwakker (+1,2%) geweest dan in 1998 (+2%) tengevolge van de minder uitgesproken groei in de commerciële dienstensectoren die sinds midden de jaren '90 de motor van de nettowerkgelegenheidscreatie zijn.

Op het vlak van de loontrekkende werkgelegenheid zijn er tussen 1998 en 1999 enkele verschuivingen in de sectorale trends. In de industrie blijven dezelfde sectoren terrein verliezen (o.a. kleding, hout- en meubelindustrie) maar is er verdere werkgelegenheidsgroei in onder-

meer de chemie en kunststofindustrie. Twee grote sectoren kennen echter een ommekeer: in de metaalsector is het aantal jobs gedaald, terwijl de bouwsector de jarenlange achteruitgang omkeert in een jobgroei van 1 à 2%. De zeer sterke daling van de tijdelijke werkloosheid in de loop van 2000 is een indicatie dat de bouwsector ook dit jaar op volle toeren heeft gedraaid, maar ook dat wellicht nog andere industriële sectoren een zeer hoge bezettingsgraad bereikt hebben.

Tussen 1994 en 1998 noteerde men een forse en versnellende werkgelegenheids groei in de commerciële dienstensectoren, vooral de groot- en kleinhandel, het vervoer en de 'nieuwe' bedrijfsdiensten (o.a. informatica, consulting maar ook en vooral de uitzendsector). In de eerste helft van 1999 is hierin echter een vertraging opgetreden die vooral voelbaar is in deze bedrijfsdiensten, en meer bepaald in de uitzendactiviteit, zodat de groei voor het jaar 1999 is blijven steken op 5% tegenover minstens 15% de vorige jaren. Door ondermeer de blijvend sterke groei in de groot- en kleinhandel en het vervoer is het saldo voor de volledige tertiaire sector positief gebleven met een toename van 14 500 werknemers, ongeveer 10 000 minder dan de twee vorige jaren.

De quartaire sector tenslotte blijft ook in 1999 sterk groeien. Het is opnieuw de 'social profit' (gezondheidszorg en maatschappelijke diensten zoals kinderopvang en bejaardenzorg) die sterk presteert, maar ook het onderwijs zorgt vanaf 1998 voor extra jobs. Er is wel een einde gekomen aan de jarenlange (periode 1994-1997) uitbreiding van de werkgelegenheid in het openbaar bestuur. Op een moment dat de industrie weer afhaakt en de commerciële dienstensector iets verzwakt, slaagt de quartaire sector erin de positieve werkgelegenheidsdynamiek ook in 1999 goed op gang te houden.

De onafgebroken sterke groei van de niet-loontrekkende werkgelegenheid (zelfstandigen en niet-vergoede helpers) gedurende de eerste helft van de jaren '90, is sinds 1997 nagenoeg stilgevallen (jaarlijks minder dan 0,5% toename). Behalve een 'technische reactie' op de jarenlange expansie houdt de stagnerende trend wellicht ook verband met de sterk gestegen kansen om een job in loondienst op te nemen. De langetermijnevoluties van de loontrekkende en de niet-loontrekkende werkgelegenheid vormen bijna elkaars spiegelbeeld, maar in beide segmenten gaat de tertiarisering gepaard met een verdere vervrouwelijking van de werkzaamheid.

3.3 ■■ Meer vacatures, minder knelpunten?

De sterke werkgelegenheidsdynamiek blijkt uiteraard ook uit de opnieuw forse toename van het aantal vacatures. Het gemiddeld aantal openstaande vacatures in 2000 wordt op on-

geveer 42 800 geraamd, bijna een verdubbeling tegenover 1998. De verklaring is niet enkel te vinden in de sterke conjunctuur, maar heeft ook met 'technische' factoren te maken zoals het toegenomen VDAB-aandeel (vooral voor de knelpuntvacatures) en de langere duurtijd van openstaande vacatures. Uit dit laatste kan alleszins afgeleid worden dat de spanning op de arbeidsmarkt nog toegenomen is. Dit blijkt ook duidelijk uit de verhouding 'aantal werkzoekenden/aantal openstaande vacatures' die tot amper 4 gedaald is, tegenover 6 in 1999 en zelfs nog 14 in 1997.

Hoewel het moeilijk is de evolutie van het aantal knelpuntvacatures objectief te meten, komen opnieuw dezelfde knelpuntberoepen naar voor met een soms extreem lage verhouding tussen het aantal werkzoekenden en het aantal openstaande vacatures. Volgens de VDAB-analyse nemen de louter kwantitatieve tekorten toe, bvb. voor beroepen waarbij de knelpunten vroeger eerder een kwalitatieve oorzaak hadden (vooral technisch-industriële beroepen zoals elektriciens, lasser, mecaniciens, schrijnwerker, enz.), in de vorm van een onvoldoende aansluiting tussen de aangeboden en de vereiste kwalificaties.

Blijkens onderzoek reageren bedrijven op de knelpunten in de personeelsvoorziening vooral door hun wervingsgedrag en opleidingsbeleid aan te passen. Een uitbreiding van het aantal wervingskanalen is de meest gehanteerde methode. Positief is ook het opdrijven van de opleidingsinspanningen, maar anderzijds leiden de knelpunten niet tot een beduidende toename van aanwervingen uit de 'risicogroepen' op de arbeidsmarkt (vooral ouderen en allochtonen). Evenmin worden er inspanningen gedaan om de arbeidsorganisatie te herbekijken of de kwaliteit van de arbeid te verbeteren, zodat gesteld kan worden dat zeker de secundaire arbeidsvoorwaarden er voorlopig niet beter op worden.

3.4 ■■ Veranderende studiekeuze?

Men zou kunnen veronderstellen dat het bestaan van structurele knelpunten in de arbeidsvoorziening aanleiding geeft tot wijzigende patronen in de studiekeuze van jongeren. Zeker het jaarlijks door de VDAB gesignaleerd tekort aan schoolverlaters uit het technisch onderwijs, vooral dan in technisch-industriële beroepen (o.a. elektriciteit, elektronica, autotechniek, (elektro)mechanica, gekwalificeerde metaal-, hout- en bouwarbeiders) zou toch een bepalende factor kunnen zijn bij de studiekeuze. Een diploma (natuurlijk niet het enige selectiecriteria) in één van de knelpuntrichtingen leidt immers bijna automatisch tot een vlotte(re) arbeidsmarktintrede.

Naast het reeds langer gekende gegeven dat nauwelijks de helft van de afgestudeerden in een direct op de studierichting aansluitend beroep terechtkomt, blijkt uit een analyse van de instroom in het technisch secundair en hoger onderwijs gedurende de jaren '90 dat de studiekeuze weinig beïnvloed wordt door de arbeidsmarktsituatie in het algemeen en de bestaande knelpunten in het bijzonder. Er is tot 1997 wel een kleine toename van het aantal leerlingen geweest in het technisch onderwijs, maar de laatste drie schooljaren is er zelfs een lichte achteruitgang die parallel loopt met de globale daling van het aantal middelbare scholieren. Maar het is juist de groep van de technisch-industriële richtingen die vrij sterk terrein verliest (-8% sinds 1992), terwijl de groep in de sfeer van handel, toerisme en reclame stabiliseert en de eerder algemene richtingen (o.a. sociaal-technische en wetenschappen-wiskunde) een sterke toename kennen. Het blijkt dus dat technische richtingen met de grootste kansen op een vlotte arbeidsmarktintrede niet de grootste aantrekkingskracht hebben. Jongeren laten zich blijkens onderzoek eerder leiden door hun actuele interesses dan door de latere tewerkstellingskansen.

Een tweede factor is de grote doorstroom van afgestudeerden uit het technisch secundair naar het hoger onderwijs waar slechts één derde voor technische richtingen kiest. In het HOBU is er een sterke daling van belangrijke richtingen zoals industrieel ingenieur (ondanks het recente herstel toch een verlies van 19% inschrijvingen van eerstejaars tussen 1992 en 1998), elektriciteit, chemie en elektromechanica. Kleinere richtingen zoals hout en bouw gaan er wel op vooruit. In het universitair onderwijs is het aantal studenten (toegepaste) informatica wel verdubbeld, maar dit is onvoldoende om het manifeste personeelsgebrek in deze branche op te vullen.

Het blijkt dus heel moeilijk om de jongeren, zeker op jonge leeftijd met nog een lange periode voor de arbeidsmarktintrede en wellicht minder bewust van de loopbaanmogelijkheden, te motiveren voor studierichtingen die nochtans mooie perspectieven bieden. Blijkbaar primeert het langer studeren, al is het op basis van specifieke interesse, op het volgen van een sterk 'arbeidsmarktrijpe' opleiding.

3.5 Verschrallend arbeidsaanbod na 2010

Het mag duidelijk zijn dat er momenteel nog geen sprake kan zijn van een algemene krapte op de arbeidsmarkt. Er is niet enkel de nog vrij omvangrijke arbeidsreserve van niet-werkende werkzoekenden (ongeveer 170 000), maar vooral de relatief lage totale activiteitsgraad (stabiliserend op 66%) in het algemeen en de zeer lage activiteitsgraad van de 50-plussers (stijgend naar iets minder dan 40%) in het bijzonder laten vermoeden dat de be-

roepsbevolking de komende jaren nog zal toenemen. Dit zal zeker het geval zijn bij de vrouwen waar de verdere toename van de activiteitsgraad tegen 2010 nog sterk genoeg is om, ondanks het te verwachten demografisch deficit, een positief saldo van 73 000 eenheden op te leveren.

Maar volgens het basisscenario van de projectie voor de periode 2000-2030 verzwakt ook het vrouwelijk participatie-effect na 2010, vooral omdat de activiteitsgraad van de grote mid-dengroep tussen 25 en 49 jaar tegen dan wellicht een 'natuurlijk plafond' zal bereikt hebben. Het wegvallen van deze stuwende factor in de decennialange toename van de beroepsbevolking komt echter bovenop het versnellende negatief demografisch effect tengevolge van de uitstroom van de grote naoorlogse generaties. Deze zal de komende jaren op gang komen met de vervroegde uittreding van de 55-plussers en zal lange tijd op hoge kruissnelheid blijven door de (al of niet vervroegde) uitstroom vanaf 2010 van de babyboomgeneraties uit de vijftiger en zestiger jaren. Hierdoor kan de beroepsbevolking tussen 2010 en 2030 met 320 000 eenheden verminderen, een verlies dat in het (weliswaar voorzichtige) basisscenario slechts voor iets meer dan een vijfde gecompenseerd zou worden door de licht stijgende activiteitsgraad. Om de beroepsbevolking gedurende de volledige periode 2000-2030 op het huidige niveau te behouden moet de activiteitsgraad evolueren van 66% in 1999 naar 73% in 2030. Het zeer drastisch (en dus onhaalbare) optrekken van de activiteitsgraad bij de 50-plussers kan wel zorgen voor een geleidelijke toename van de beroepsbevolking tot 2015 (+250 000 eenheden), maar nadien verliest ook deze ingreep geleidelijk zijn effect door het sterker wordende demografisch deficit en daalt de beroepsbevolking opnieuw tot het huidige niveau.

4 *De diversiteit op de arbeidsmarkt*

Een rode draad doorheen de opeenvolgende jaarboeken is de ruime aandacht voor de ongelijke verdeling van de loonarbeid en de grote verschillen in de arbeidsparticipatie en de werkloosheidsrisico's. Ook deze keer krijgt dit ruime aandacht doorheen de meeste hoofdstukken.

4.1 Kleine vooruitgang

Reeds eerder werd gewezen op de toename van het aantal vacatures voor laaggeschoolden. Deze voorzichtige ommekeer kwam voorheen echter nog niet tot uiting in de kernindicatoren zoals de werkzaamheids- en de werkloosheidsgraad. Dit is wel het geval in 1999, het eerste jaar waarin de werkgelegenheidsgroei gedurende de periode 1995-1999 resulteert in een hogere werkzaamheidsgraad bij de laaggeschoolden. Uiteraard een positieve vaststelling, maar de nog bescheiden toename (met één procentpunt tot 45%) verandert voorlopig weinig aan de bestaande kloof met de middengeschoolden (69%) en de hooggeschoolden (86%). De verbetering is zeer waarschijnlijk ook een gevolg van het activeringsbeleid dat vooral kleine jobs aanbiedt, al of niet in combinatie met een werkloosheidsuitkering. Men kan zich afvragen in hoeverre het hier om een duurzame integratie gaat, dan wel om een structurele bestendiging van de uitkeringsafhankelijkheid in combinatie met een beperkt volume loonarbeid.

Hoewel doorstroom naar de reguliere arbeidsmarkt voor laaggeschoolde, langdurig werklozen veelal niet haalbaar is en (ondermeer daarom) geen strikte finaliteit mag zijn, moeten de mogelijkheden voor een volwaardige (niet noodzakelijk voltijdse) integratie via activering en blijvende ondersteuning nog substantieel toenemen. Afgaand op de nog beperkte verbetering bij de laag- en sommige middengeschoolden, ondanks de periode van relatieve hoogconjunctuur en toegenomen vormingsinspanningen, moet men weeral besluiten dat 'de markt' dit segment van de beroepsbevolking nog onvoldoende absorbeert. Omdat ze minder kans hebben op een volwaardige integratie bieden de laaggeschoolden zich beduidend minder aan op de reguliere arbeidsmarkt (de activiteitsgraad bedraagt slechts 52% tegenover 67% gemiddeld) en deze relatief beperkte groep heeft dan nog een veel groter werkloosheidsrisico (13% tegenover gemiddeld 7%). De daling van de laatste jaren is bovendien grotendeels het gevolg van de inactivering van zeer langdurig en oudere werklozen. Zelfs na correctie van deze cijfers voor hun aanwezigheid in het informele circuit, blijven het veel geringere verdienpotentieel en de beperktere sociaal-juridische bescherming voor een groot deel van de laaggeschoolden een permanente bedreiging voor hun actuele en toekomstige bestaanszekerheid.

4.2 Naar het 'anderhalveverdienersmodel'?

De totaliteit van het vrouwelijke arbeidsaanbod vormt wel geen risicogroep, maar toch blijft hun arbeidsmarktsituatie preciaire kantjes vertonen. De stijging van de activiteitsgraad gaat

onverminderd verder, maar de participatie gebeurt meer en meer via deeltijdarbeid die inmiddels een aandeel heeft van 41% in de vrouwelijke werkzaamheid.

De kloof met de mannelijke activiteitsgraad is gereduceerd tot 16 ppn. maar het aandeel van de deeltijds loontrekkende vrouwen (18% van het totaal aantal loontrekkenden) in het loontrekkende arbeidsvolume bedraagt nauwelijks 11%. De voltijds werkende vrouwen hebben een aandeel van 25% in zowel de werkzaamheid als het arbeidsvolume. De voltijdse mannen hebben een meerderheid van 55% in het aantal loontrekkenden en van 62% in het arbeidsvolume. Nog steeds blijkt een vrij groot deel van de deeltijds werkende vrouwen een voltijdse job te verkiezen, terwijl ze ook meer dan mannen genoeg moeten nemen met een tijdelijke betrekking. Vooral dit laatste bepaalt sterk de arbeidsmarktintrede en blijft ook een groot deel van de verdere beroepsloopbaan bepalen.

4.3 ■■ *De samengedrukte loopbaan*

Belangrijkste vaststellingen op basis van de leeftijdsstructuur zijn de verdere daling van de werkloosheidsgraad bij de jongeren (18-24 jaar), de nog gestegen werkzaamheidsgraad bij de middengroep (25-49 jaar) maar de relatief zwakke toename ervan bij de 50-plussers. De verbeterde conjunctuur vergemakkelijkt de arbeidsmarktintrede van de pas afgestudeerde jongeren. Gedurende de periode 1994-1997 bleef één op de vier jongeren negen maanden na afstuderen nog werkloos, in 1999 is dit gedaald tot één op zes. Door de steeds moeilijker wordende arbeidsmarktintrede bij de laaggeschoolde jongeren in de loop van de jaren '90 ligt dit nog altijd veel hoger dan in 1990 toen slechts 10% van de pas afgestudeerden langdurig achterbleef in de arbeidsreserve.

De steeds latere intrede en de blijvend vroege uitstroom veroorzaken een sterke concentratie van het arbeidsvolume bij de grote middengroep tussen 25 en 49 jaar, waarbij vooral de hooggeschoolden maximaal ingezet worden. Met een werkzaamheidsgraad van 93% (bij de mannen bijna 97%) blijft er hier weinig of geen ruimte voor een verdere uitbreiding. Het tekort aan hooggeschoolden resulteert wellicht in een druk op de 50-plussers om langer in het arbeidsproces te blijven. Het is niet verwonderlijk dat de werkzaamheidsgraad bij de 50-64-jarige hooggeschoolden sterk gestegen is tot 65%, terwijl dit niet het geval is bij de andere 50-plussers met een stabilisatie op een zeer laag niveau bij de laaggeschoolden (28%) en de middengeschoolden (46%).

4.4 Nieuwe huishoudtypes hebben het moeilijk

Een totnogtoe weinig ontgonnen item in het arbeidsmarktonderzoek is de relatie tussen de huishoudelijke structuur en de arbeidsmarktsituatie van de bevolking op actieve leeftijd. Dit is begrijpelijk vanuit de sterke individualisering van de arbeids- en inkomenssituatie, maar het is momenteel minder te verantwoorden. Het tweeverdienersmodel maakt inmiddels een grote meerderheid uit van de gezinnen en er is een sterke toename van de nieuwe huishoudtypes, vooral alleenstaanden en éénooudergezinnen. Zonder hierbij een direct causaal verband te moeten veronderstellen, blijkt er een sterke relatie te bestaan tussen het huishoudtype en de arbeidsmarktsituatie.

Een algemene vaststelling is dat bij de mannen in een kerngezin, met uitzondering van de jongeren, het aantal kinderen weinig invloed heeft op de werkzaamheidsgraad die doorgaans hoog is. Dit is niet het geval bij de vrouwen en de jongeren bij wie het aantal kinderen wel een rem blijkt te zijn op de werkzaamheidsgraad.

De snel groeiende nieuwe huishoudtypes blijken de slechtste arbeidsmarktsituatie te hebben met een hoge werkloosheidsgraad bij zowel de alleenstaande moeders (23%) als de alleenstaanden zonder kinderen (bijna 10%). Tenslotte blijken de specifieke relaties tussen het huishoudtype en de arbeidsmarktsituatie terug te vinden op alle onderwijsniveaus, maar een lager onderwijsniveau kan de bestaande verschillen tussen huishoudtypes ook versterken. Op basis van deze vaststellingen is de extra aandacht voor de problemen rond kinderopvang en mobiliteit bij de toeleiding van specifieke categorieën werklozen naar de arbeidsmarkt meer dan verantwoord.

5 Enkele knelpunten in de arbeidsvoorwaarden

5.1 Verdere vertijdelijking

Het aandeel tijdelijke werknemers is in 1999 opgelopen tot bijna 10%. De vertijdelijking hangt sterk samen met de sterke expansie van de uitzendactiviteit die op haar beurt sterk conjunctuurgevoelig is. Maar bedrijven blijken in toenemende mate uitzendarbeid te gebruiken als wervingskanaal op zoek naar nieuwe en potentieel vast aan te werven werknemers. Ondanks de bestaande perspectieven (hoeveel wordt vast aangeworven?) op een vast contract, blijkt 90% van de tijdelijke werknemers tussen 25 en 49 jaar niet te kiezen voor een tijdelijke job maar aanvaarden ze deze contractvorm omdat ze geen vast werk vinden. Bij de jongeren (met een aandeel van 35% in de tijdelijke arbeid) en ouderen (slechts 5%) kiest één vierde van de tijdelijken voor tijdelijke arbeid. Behalve voor de studenten gebeurt dit, zeker

in het geval van de ouderen, wellicht vanuit het besef dat ze nog minder dan de 25-49-jarigen (60% van de totale tijdelijke arbeid) kans maken op een vaste aanwerving. Gezien de zeer beperkte contractduur (doorgaans tussen 4 en 12 maanden) en de onzekerheid op vaste aanwerving kan men de afwachtende houding en de voorkeur voor vaste contracten wellicht begrijpen.

5.2 ■■ De eerste job

Naast de vele tijdelijke arbeid worden jongeren ook vaak geconfronteerd met deeltijdarbeid en met een geringe verloning. Uit onderzoek over de eerste job van 23-jarigen blijkt echter opnieuw een zeer sterke ongelijkheid bij de arbeidsmarktintrede. Uiteraard is het onderwijsniveau van doorslaggevend belang. Zo blijken laaggeschoolden niet enkel een veel lagere werkzaamheidsgraad te hebben, ze moeten het ook stellen met een veel lager inkomen. De hooggeschoolden verdienen in hun eerste job doorgaans minstens 40 000 frank netto, bij een groot deel van de mannen is dit zelfs meer dan 50 000 frank. Bij de laag- en middengeschoolden verdient de meerderheid tussen 30 000 en 40 000 frank, maar bij de mannen ontvangt een vierde tussen 40 000 en 50 000 frank. Hoewel te verwachten, zijn de verschillen volgens onderwijsniveau zeer groot te noemen, terwijl de verschillen tussen mannen en vrouwen met eenzelfde onderwijsniveau opnieuw wijzen op de sterke arbeidsmarktsegregatie die vrouwen in minder betalende, arbeidsintensieve dienstensectoren doet belanden. In deze sectoren vindt men ook zeer veel deeltijdarbeid bij laag- en middengeschoolde vrouwen. Vooral in dit segment duikt de werkloosheidsval op met netto-lonen van minder dan 20 000 frank bij een belangrijk aandeel van de laaggeschoolde vrouwen.

5.3 ■■ Bedrijfsopleidingen worden 'in'

Het is nog even wennen aan het opnemen van bedrijfsopleidingen onder de rubriek 'arbeidsvoorwaarden'. Maar in functie van werkbehoud, interne doorstroming of externe job-mobiliteit zijn bedrijfsopleidingen een 'voordeel in natura' geworden. Maar ook de bedrijven hebben hun redenen om meer te investeren in vorming en via de dwingende Europese richtlijnen en streefnormen wordt op dit terrein de laatste jaren een sterk voluntaristisch beleid gevoerd. Dit blijkt uit de zeer recente, sterke toename. Tot 1997 was er slechts een beperkte aangroei, maar in de loop van 1998 en 1999 is het aantal werknemers in opleiding met naar schatting 90 000 toegenomen zodat het niveau inmiddels drie maal hoger ligt dan in 1992.

Maar – moet het herhaald? – ook hier weer een sterk ongelijke toegang tot de opleidingsmarkt. Opnieuw missen vooral laaggeschoolde en oudere werknemers de opleidingstrein vermits het vooral de startkwalificaties zijn die bepalen of men in aanmerking komt voor een bedrijfsopleiding. M.a.w. om opleiding te krijgen moet men er reeds voldoende gehad hebben in het verleden, een zoveelste variant op het wellicht meest structurele kenmerk van arbeids- en andere markten, dat ook wel Matheüs-effect genoemd wordt.

5.4 ■ ■ *Meer mobiliteit*

Ondanks de minder goede arbeidsvoorwaarden voor enkele segmenten van de beroepsbevolking, kan de relatief geringe baanmobiliteit bij de werkenden een aanwijzing zijn dat de ‘courante’ arbeidsvoorwaarden niet zo slecht zijn. Tussen 1993 en 1998 veranderden jaarlijks relatief weinig werkende Vlamingen van job. Het is ook duidelijk dat het aantal baanwisselingen gedurende deze periode nauwelijks toegenomen is, een vaststelling die ook in Scandinavische landen en Nederland gedaan werd.

Maar in 1999 is hier toch sprake van een duidelijke trendbreuk en neemt het aantal werkenden dat van job is veranderd, wel sterk toe. Mogelijke verklaringen zijn de gunstige conjunctuur en de nog betere vooruitzichten, maar wellicht ook de verdere toename van de tijdelijke arbeid van waaruit men gemakkelijker naar een andere job overstapt. De regelmatige signalen over bedrijven die aan ‘loonconcurrentie’ doen om de betere werknemers uit andere bedrijven aan te trekken (een alternatieve oplossingsstrategie voor knelpuntvacatures) vinden misschien ook een neerslag in deze cijfers.

Behalve grote verschillen volgens leeftijdsgroep, met uiteraard een veel grotere mobiliteit bij jongeren zijn er weinig verschillen tussen mannen en vrouwen en volgens onderwijsniveau. Maar kennis over de oorzaken van de jobveranderingen zou wellicht ook hier opnieuw de klassieke verschillen tussen sterkere en zwakkere segmenten op de arbeidsmarkt aan het licht brengen.

6 *Epiloog*

De eindbeoordeling over de arbeidsmarktsituatie anno 2000 en de evolutie van de vorige jaren wijkt niet zo veel af van deze uit de vorige jaarboeken. Tegenover de crisisperiode van de eerste helft van de jaren '90 is er een voelbare verbetering, vooral zichtbaar in een sterk gedaalde werkloosheid en een toegenomen werkzaamheid. Uiteraard hangt dit sterk samen met de stevige conjunctuur gedurende de periode 1997-2000, maar anderzijds drukt ook het beleid zijn stempel op het niveau van deze kernindicatoren. Dit gaat dan niet enkel in de richting van activering, een spoor dat voelbare resultaten begint te vertonen, maar ook en nog steeds in de omgekeerde richting van inactivering van specifieke groepen werklozen die vroegtijdig afgeschreven worden. Daarnaast zijn er ook het sterk arbeidsherverdelend effect van de expansie in de stelsels van loopbaanonderbreking en de werkgelegenheidscreatie in de social profit. De verbetering is dus zeker niet enkel het resultaat van de marktwerking, hoewel de verbeterde concurrentiepositie van de bedrijven vooral in de (nieuwe) dienstensectoren een werkgelegenheidsdynamiek gecreëerd heeft.

Maar op basis van de recentste economische indicatoren, zoals de minder krachtige economische groei in het derde kwartaal van 2000, de stabiliserende uitzendactiviteit en het afnemend ondernemersvertrouwen, is het de vraag of deze nog lange tijd in even sterke mate kan aanhouden. Indien dit wel het geval is, moeten er ook dan nog meer initiatieven genomen worden om niet-werkenden in het algemeen en de nog grote groep werklozen in het bijzonder, te activeren in de richting van volwaardige (niet hetzelfde als voltijdse) jobs die meer moeten zijn dan een stukje loonarbeid om de betrokken personen uit de werkloosheid weg te houden. De belangrijkste (maar zeker niet de enige) functie van jobs aan de onderkant van de arbeidsmarkt is nog altijd een voldoende inkomen te genereren, dat toelaat los te komen van de uitkeringsafhankelijkheid, en een (liefst individuele) bestaanszekerheid uit te bouwen. Maar indien de conjunctuur opnieuw terugvalt, ziet het er somber uit aan de onderkant van de arbeidsmarkt voor de nog grote groep van (vooral maar niet uitsluitend) de laaggeschoolden met een onzekere arbeidsmarktsituatie. Hun situatie is er ondanks alles de laatste jaren niet echt sterk op verbeterd en de kloof met de andere segmenten is nauwelijks verkleind. Indien de conjunctuur weer omslaat en er hierdoor minder beleidsruimte ontstaat voor nieuwe initiatieven, dreigen de inspanningen van de laatste jaren verloren te gaan en zou de structurele ongelijkheid opnieuw verder uitdiepen.